

Isaac van Swanenburg

NEDARBO SPĄSTAI LIETUVOJE: KAIP IŠSILAISVINTI?

SANTRAUKA

Iki COVID-19 sukeltos krizės ekonomikai sparčiai augant ir atsirandant vis daugiau laisvų darbo vietų, bedarbių skaičius Lietuvoje vis tiek išliko gana didelis. Paradoksalu, tačiau tuo pat metu pastebimas ir didelis bedarbių skaičius bei rekordiškai aukštas laisvų vietų lygis. Tai galėjo lemti keletas aplinkybių: a) darbuotojų ir bedarbių persikvalifikavimo ir persiorientavimo priemonės nėra kryptingos ir tinkamai įgyvendinamos; b) žmonės neturi pakankamai motyvacijos įsilieti į darbo rinką. Šiame darbe plačiau nagrinėjamas antrasis aspektas.

Žmonių motyvaciją ir norą dirbti, o ne gyventi iš socialinių išmokų, gerai atspindi nedarbo

spąstų rodiklis. Kuo aukštesni nedarbo spąstai, tuo mažiau darbuotojui patrauklu ir naudinga pradėti dirbti už galimą gauti atlyginimą. Kuo mažesnis žmogaus atlyginimas, tuo labiau žmogus atviras nedarbo spąstams.

Nedarbo spąstai – tai santykinis rodiklis, rodantis bedarbio pajamų socialinę apsaugą ir motyvaciją pradėti dirbti, netenkant socialinių išmokų ir prarandant darbo užmokesčio dalį dėl darbuotojo mokamų valstybinio socialinio draudimo įmokų ir gyventojų pajamų mokesčio¹. Nedarbo spąstai skaičiuojami naudojant tris dydžius: galimus asmeniui gauti neto ir bruto atlyginimus bei nedarbo išmoką.

¹ Oficialiosios statistikos portalas, „Sąvokos“, žiūrėta 2021 m. gruodžio 10 d.,

<https://osp.stat.gov.lt/darbo-rinka-lietuvoje-2020/savokos>

Pavyzdžiui, jei vienišas asmuo galėtų įsidarbinti už minimalų atlyginimą, norint apskaičiuoti nedarbo spąstus, su kuriais žmogus susiduria pirmus tris nedarbo mėnesius, į formulę reikėtų įrašyti tris skaičius: bruto atlyginimą (642 eurai), neto atlyginimą (apie 468 eurai) ir nedarbo išmoką pirmus tris

mėnesius (apie 398 eurai), tokiu atveju asmuo susidurtų su 89,1 proc. nedarbo spąstais. Kuo aukštesnis procentas, tuo labiau darbuotojui neapsimoka dirbti, nes nedarbo ir kitos socialinės išmokos sudaro didesnę dalį galimų uždirbti darbuotojo pajamų. Eurostat metaduomenyse pateikiama ši formulė²:

$$\text{Nedarbo spąstai} = 100 * \{ 1 - [(\text{neto atlyginimas}) - (\text{bedarbio išmoka})] / (\text{bruto atlyginimas}) \}$$

Esant aukštiesiems nedarbo spąstams alternatyvieji įsidarbinimo kaštai (lengvatos, suteikiamos darbą praradusiems nepasiturintiems asmenims, laisvas laikas, kurį galima panaudoti naudingai namų ūkio labui) yra per dideli: žmogui atrodo palankiau tiesiog gyventi iš socialinių išmokų ir nedirbti. Susiduriama su bendresne problema – nedirbantiems žmonėms naudingiau įsitraukti į šešėlines veiklas, taip prisidedant prie gaunamų išmokų. Nedarbo spąstai Lietuvoje gerokai viršija euro zonos vidurkį. 2020 m. jie sumažėjo, tačiau šis pokytis buvo labai nežymus, tad paskatos žmonėms įsidarbinti liko mažos. Palyginimui, 2020 m. nedarbo spąstai Lietuvoje sudarė 86,9 proc., o euro zonos vidurkis buvo 73,7 proc.³

² Eurostat, „Illustrative calculation of the Unemployment Trap (UT) : Netherlands, 2001“, žiūrėta 2021 m. gruodžio 10 d., https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/Annexes/earn_net_esms_an3.pdf

³ Eurostat, “Tax rate on low wage earners - Unemployment trap”, žiūrėta 2021 m. gruodžio 10 d., https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=earn_nt_unemtrp&lang=en

1. LAISVŲ DARBO VIETŲ IR ILGALAIKIŲ BEDARBIŲ LYGIS IŠLIEKA AUKŠTAS

Darbą praradę asmenys dažnai susiduria su psichologiniais sunkumais, negali realizuoti

savo sugebėjimų ir stokoja socialinių ryšių. Nedarbas taip pat lėtina ir šalies ekonomikos augimą, mažina žmonių pajamas bei didina valstybės išlaidas, todėl visapusiškai svarbu, kad jis būtų tinkamai suvaldomas.

Pav.1. Laisvų darbo vietų ir ilgalaikio nedarbo lygio palyginimas

Šaltinis – Oficialiosios statistikos portalas.

Ekonomikai atsigauant, nuo 2020 m. pastebimas laisvų darbo vietų lygio augimas. 2021 III ketv. laisvų darbo vietų lygis buvo aukščiausias nuo 2008 m.⁴ Nors laisvų darbo vietų lygis siekia rekordines aukštumas, ilgalaikio nedarbo (metus laiko ir daugiau be darbo) lygis vis dar išlieka nemažas. Tai signalizuoja problematišką situaciją Lietuvos darbo rinkoje. Ilgalaikių bedarbių skaičius išaugo prasidėjus pandemijai ir išliko didesnis nei priešpandeminis lygis.⁵

Ilgalaikių bedarbių išlaikymas yra ne tik našta dirbantiesiems, tačiau ir pačiam nedirbančiam žmogui yra didelė nelaimė: prarandamos kompetencijos, įgūdžiai, socialiniai ryšiai, po ilgo laiko būna sunku grįžti į darbo rinką. Nuo praėjusių metų dar labiau padidinus „vaiko pinigus“, Lenkijos patirtis (išsamiau žr. 2020 m. LLRI parengtą studiją „Nedarbo spąstai Lietuvoje – vieni didžiausių Europoje“⁶) leidžia numanyti, kad ilgalaikių bedarbių skaičius ilgainiui tik didės.

⁴ Oficialiosios statistikos portalas, „Laisvų darbo vietų lygis“, žiūrėta 2021 m. gruodžio 10 d., <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=a77dd930-6578-4e37-8556-14c31ad#/>

⁵ Oficialiosios statistikos portalas, „Ilgalaikio nedarbo lygis“, žiūrėta 2021 m. gruodžio 10 d.,

<https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=a77dd930-6578-4e37-8556-14c31ad#/>

⁶ Lietuvos laisvosios rinkos institutas, „Nedarbo spąstai Lietuvoje – vieni didžiausių Europoje“, žiūrėta 2021 m. gruodžio 10 d., <https://www.llri.lt/wp->

Reikia ieškoti, kokios priemonės galėtų būti tam atsvara, ir padėti ilgalaikiams bedarbiams grįžti į darbo rinką bei nedidinti motyvacijų užsilikti bendrabystėje. Įmonės, norėdamos būti konkurencingos, vis dažniau taiko *signing bonus* (liet.: pasirašymo premija)⁷ priemonę, pritraukti naujiems darbuotojams, padengti prarastas jų pajamas, pavyzdžiui, susidariusias palikus buvusią darbovietę, bet neužkelti bendro algų lygio įmonėje. Darbo kontrakto pasirašymo premijos pritaikymas valstybės lygiu galėtų padėti bent iš dalies išspręsti ilgalaikių bedarbių problemą. Žmonės būtų motyvuojami ne laukti kasmėnesinių valstybės mokamų išmokų, o susiradę darbą gauti vienkartinę premiją iš karto. Žinoma, tai turėtų įpareigoti žmogų tam tikrą laiką dirbti toje darbo vietoje. Turint omenyje, kad beveik trečdalis visų bedarbių yra ilgalaikiai, tai būtų nemaža paskata jiems vėl įsilieti į darbo rinką. Kuo greičiau žmogus grįžta į darbo rinką, tuo mažiau jis praranda įgūdžių ir socialinių ryšių, būtinų darbui. Finansinė paskata greičiau įsidarbinti padėtų sumažinti tikimybę, kad žmogus bus įkalintas ilgalaikėje bedarbystėje.

Tokia premija galėtų būti mokama iš „Sodros biudžeto“, o jos šaltiniai atsirastų, sutrumpinus nedarbo išmokų mokėjimo laiką. Išloštų visi – būtų užpildomos laisvos darbo vietos, bedarbiai greičiau grįžtų į darbo rinką, valstybė dažniau išvengtų nedarbo išmokų mokėjimo visus devynis mėnesius. Į šią priemonę turėtų

būti įtraukiami ir įdarbinimą įgalinantys partneriai, įdarbinimo agentūros ir pan., kurie būtų finansiškai suinteresuoti, kad ilgalaikis bedarbis rastų naują tinkamą darbo vietą. Tokių partnerių įtraukimas padėtų bedarbiams nugalėti juos įkalinančią inerciją, suteiktų jiems reikalingų profesinių žinių, darbo įgūdžių bei socialinės patirties. Tikėtina, kad bedarbius kontrakto pasirašymo premija paskatintų ne laukti, kol praeis devyni nedarbo išmokų mokėjimo mėnesiai, o ieškotis darbo ir įsidarbinti kuo įmanoma greičiau. Pašalpu keitimas įdarbinimo premija galėtų tapti veiksminga pagalbine priemone, didinant žmonių motyvaciją dirbti.

2. NEDARBO SPĄSTAI LIETUVOJE LENKIA EURO ZONOS VIDURKĮ

2020 m. Eurostat duomenimis, Lietuvoje nedarbo spąstai sudarė 86,9 proc., euro zonos vidurkis tebuvo 73,7 proc.⁸ Toks aukštas rodiklis rodo, kad nedarbo išmokos Lietuvoje sudaro maždaug tryliką procentinių punktų daugiau bedarbio galimo atlyginimo, negu euro zonoje. Nedarbo spąstai euro zonoje jau kurį laiką mažėja, o Lietuvoje išlaiko didėjimo tendenciją. Taigi, Lietuvos bedarbio motyvacija dirbti 2020 m. buvo vidutiniškai dešimtadaliu mažesnė nei vidutinio europiečio.

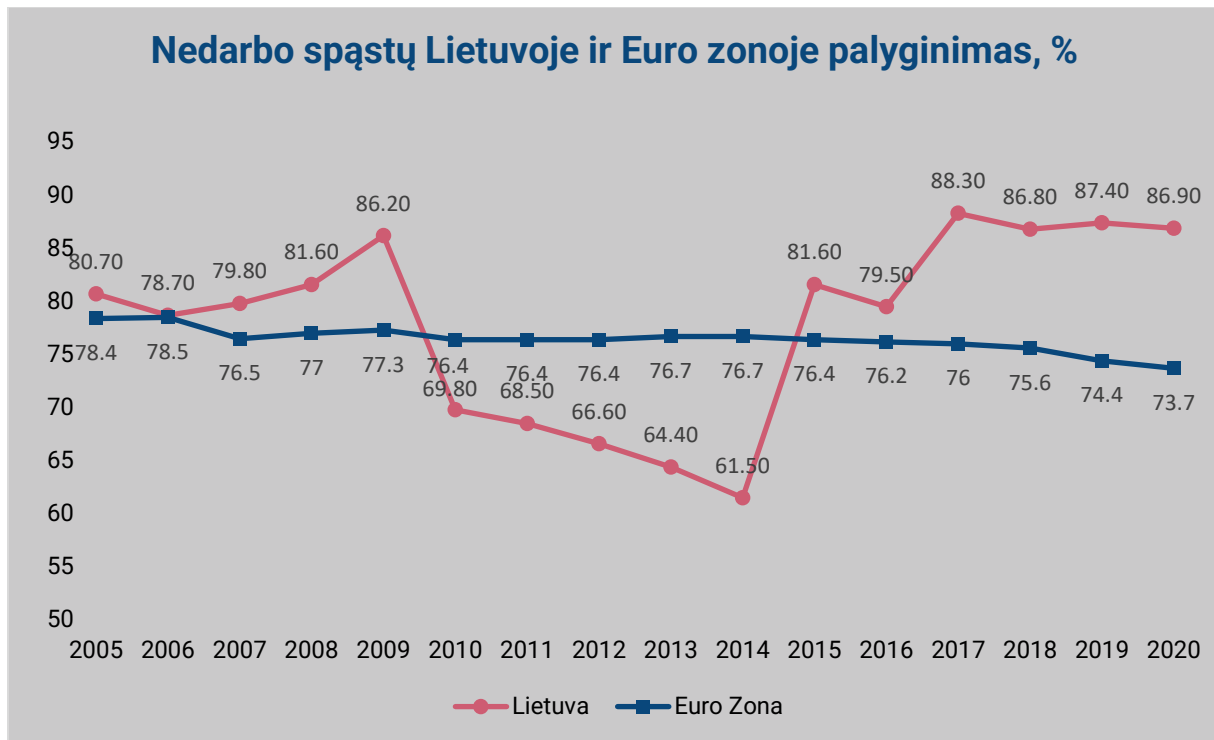
---

content/uploads/2020/08/Nedarbo-spastai-Lietuvoje-vieni-didziausiu-Europoje-.pdf

⁷ Pasirašymo premija – finansinis apdovanojimas, kurį verslas siūlo būsimam darbuotojui kaip paskatą prisijungti prie įmonės. Pasirašymo premiją gali sudaryti vienkartinės arba kelių dalių grynųjų pinigų išmokos ir (arba) akcijų pasirinkimo sandoriai.

⁸ Eurostat, „Employment and activity by sex and age – annual data“, žiūrėta 2021 m. gruodžio 10 d., <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/bookmark/2decdec0d-6667-487a-abb8-1aea06954ee5?lang=en>

Pav. 2. Nedarbo spąstų Lietuvoje ir Euro zonoje palyginimas

Šaltinis – Eurostat.

Nedarbo spąstai analizuojami ir Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (SADM) parengtame dokumente „Piniginių paskatų dirbti 2021 metų rodiklių apžvalga“.⁹ Tyrėjai naudoja kiek skirtingą metodologiją duomenims apdoroti nei Eurostat – jie nedarbo spąstus vertina pagal šeimų ūkius ir įtraukia tokias netestuojamas pajamas kaip „vaiko pinigai“. SADM tyrimo duomenimis, nedarbo spąstai yra didžiausi, jei prieš prarandant darbą asmuo gavo minimalų atlyginimą. Žmonėms, uždirbantiems, pavyzdžiui, 2 vidutinio darbo užmokesčio (VDU) dydžius siekiantį atlyginimą paskata nedirbti yra žemesnė – nedarbo spąstai siekia nuo 60 proc. iki 52 proc. Vis dėlto, turint galvoje laisvą laiką ir galimas jo panaudojimo alternatyvas, paskata nedirbti (arba atidėti darbo paieškas pašalpų mokėjimo terminui)

realiai egzistuoja net ir tokias pajamas gaunantiesiems.

„Piniginių paskatų dirbti 2021 metų rodiklių apžvalgoje“ pabrėžiama, kad visiems asmenims ir šeimoms, kurių potencialus atlyginimas siekia minimalų mėnesinį atlyginimą (MMA), nedarbo spąstai svyruoja nuo 74 proc. iki 87 proc. Tyrėjai apibendrina, kad aukštus nedarbo spąstų rodiklius lemia nedarbo išmokos dydis ir šalia nedarbo išmokų gaunamos kitos testuojamos išmokos, pavyzdžiui, „vaiko pinigai“. Taip pat nedarbo spąstus didina ir sumokami mokesčiai nuo atlyginimo. Įsidarbinus, asmuo sumoka socialinio draudimo įmokas bei gyventojų pajamų mokestį (GPM).

Anot rodiklių apžvalgos, didesni nedarbo spąstai tarp mažesnes pajamas galinčių uždirbti asmenų atspindi progresinį nedarbo

⁹ Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, „Piniginių paskatų dirbti 2021 metų rodiklių apžvalga“, žiūrėta 2021 m. gruodžio

10 d., https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/pdf/Trumprastis_METR_2021_F.pdf

išmokos dizainą, t.y. bazinės išmokos dalies buvimą ir taikomas lubas maksimaliam išmokos dydžiui. Tai reiškia, kad nedarbo išmoka kompensuoja daug didesnę atlyginimo dalį, jei prieš tai žmogaus pajamos buvo mažesnės.

3. NEDARBO SPĄSTŲ DINAMIKĄ LEMIANTYS VEIKSNIAI

Nedarbo spąstai didėja arba mažėja, keičiant vieną iš kintamųjų, įeinančių į nedarbo spąstų skaičiavimo formulę. Labiausiai nedarbo spąstų kaustoma grupė yra bedarbiai, galintys įsidarbinti už MMA. Tiek nedarbo išmoka bei kitos lengvatos ir išmokos, tiek neto bei bruto atlyginimai, gaunantiesiems MMA, yra nustatomi politiniais sprendimais. Reikia nepamiršti, kad nedarbo spąstams nemažą įtaką daro ir mokesčiai. Dideli nedarbo spąstai mažiausiai uždirbantiems nurodo ir į aukštą mokesčių naštą.

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad nedarbo spąstai mažėja keliant minimalų atlyginimą. MMA 2021 m. buvo padidinta nuo 607 iki 642 eurų, o nuo 2022 MMA jau siekia 730 eurų. Nedarbo išmokos yra skaičiuojamos nuo paskutinių 30-ies mėnesių vidutinių mėnesinių draudžiamųjų pajamų, iki užpraeito mėnesio, kol buvo įsiregistruota Užimtumo tarnyboje. Taigi, kuo daugiau laiko nuo MMA pakėlimo praeina, tuo daugiau mėnesių nedarbo išmoka skaičiuojama nuo aukštesnės MMA, ir nedarbo išmokos taip pat kyla. Galiausiai, nedarbo

¹⁰ Valstybinė mokesčių inspekcija, „NPD, PNPD taikymas“, žiūrėta 2022 m. sausio 11 d., <https://www.vmi.lt/evmi/npd-pnpd-taikymas-20-str-1>

¹¹ Lietuvos Respublikos vyriausybė, „Kova su šešėliu – rezultatyvi ir veiksminga“, žiūrėta 2021 m. gruodžio 10 d., <https://lrv.lt/lt/naujienos/kova-su-seseliu-rezultatyvi-ir-veiksminga>

spąstai grįžta į beveik tokį pat dydį ir tik iš karto po MMA pakėlimo jie būna mažesni.

Nedarbo spąstai mažėtų didinant neapmokestinamųjų pajamų dydį (NPD), ir, priešingai nei MMA kėlimo atveju, didesnio NPD įtaka nedarbo spąstų mažėjimui būtų ilgalaikė. NPD – tai suma, iki kurios darbo užmokestis nėra apmokestinamas gyventojų pajamų mokesčiu. 2021 m. NPD siekė 400 eurų, tai lėmė, kad už MMA dirbantis žmogus „į rankas“ gaudavo 468 eurų. Vyriausybės sprendimu 2022 m. NPD pakeltas iki 460 eurų.¹⁰ Šis pokytis, ekspertų vertinimu, gali sumažinti nedarbo spąstus 4 proc. Tačiau siekiant tvaraus poveikio, NPD turėtų būti susietas su MMA.

Tokiu būdu sumažinus mokesstinę naštą darbuotojui, nedarbo išmoka nepakiltų, tačiau dirbdamas žmogus gautų daugiau realių pajamų „į rankas“.

4. NEDARBAS IR ŠEŠĖLIS

Dažnu atveju žmonės renkasi nedirbti ir turėti daugiau laisvo laiko, kurį gali skirti namų ūkiui ir vaikų priežiūrai. Finansų ministerijos duomenimis 2019 m. Lietuvoje šešėlinė ekonomika sudarė 14,6 proc. bendro vidaus produkto.¹¹ Turint omenyje, kiek Lietuvos ekonomikos yra šešėlyje, motyvacija gyventi iš pašalpų ir prisidurti iš šešėlinės veiklos, yra didesnė nei rodo nedarbo spąstai.

LLRI duomenimis, šešėlyje veikia 22 proc.¹² ekonomikos. Net 62 proc. Lietuvos gyventojų toleruoja šešėlinę ekonomiką ir, pavyzdžiui,

¹² Lietuvos laisvosios rinkos institutas, „Tarptautinis tyrimas: į šešėlinę ekonomiką žmonės stumia jų prasta finansinė situacija“, žiūrėta 2021 m. gruodžio 10 d., <https://www.llri.lt/naujienos/ekonomine-politika/tarptautinis-tyrimas-i-seseline-ekonomika-zmones-stumia-ju-prasta-finansine-situacija/lrinka>

net 46 proc. gyventojų pateisina nelegalaus alkoholio įsigijimą. Prie tokių tendencijų labai stipriai prisideda ilgalaikis nedarbas arba motyvacijos dirbti nebuvimas. Pablogėjus finansinei situacijai, net 53 proc. žmonių svarstyti įsitraukti į šešėlį. Praradę darbą žmonės ieško būdų kaip lengvai „prisidurti“ prie gaunamų socialinių išmokų. Įsitraukimas į šešėlį tampa bene lengviausia priemone padidinti pajamas: žmogus vengia legaliai įsidarbinti, gauti bet kokių legalių darbo pajamų, kad neprarastų jam „priklausančios“ bedarbio išmokos bei įvairių lengvatų. Ilgalaikės išmokos dar labiau padidina žmogaus polinkį užsidirbti šešėlyje, tad ir pasibaigus išmokų mokėjimo laikui, žmogus gali likti šešėlyje dėl inercijos, per pašalpos

gavimo laikotarpį pasikeitusio gyvenimo būdo, nenoro mokėti mokesčius ir pan. Taigi, siekiant sumažinti šešėlinės ekonomikos patrauklumą bei mastus, būtina užtikrinti, kad žmonių motyvacijos įsitraukti į darbo rinką bei dirbti legaliai dėl valstybės vykdomos socialinės politikos nebūtų mažinamos. Valstybei tai svarbu dėl daugelio priežasčių: ekonomikos plėtros, šešėlinės ekonomikos netoleravimo ir jos apimčių mažinimo. Visgi, žmonių motyvacija dirbti yra svarbi pačiam žmogui: dėl jo savivertės, tobulėjimo ir išsipildymo perspektyvų, bei dėl pavyzdžio vaikams.

IŠVADOS

Nedarbo spąstai – santykinis rodiklis, parodantis, kurią dalį nedirbančiojo gaunamos socialinės išmokos sudaro pajamose, kurias jis gautų, jei įsidarbintų. Rodiklio kitimas yra valdžios valioje – kadangi valdžia šiuo metu gali keisti tiek minimalaus atlyginimo dydį, tiek nuo atlyginimo sumokamus mokesčius bei nedarbo išmokų dydžius. Taigi žmogaus motyvacija ar demotyvacija grįžti į darbo rinką didele dalimi priklauso nuo valdžios sprendimų.

Bendra nedarbo spąstų situacija Lietuvoje yra daug grėsmingesnė nei euro zonoje. 2020 m. nedarbo spąstai Lietuvoje sudarė 86,9 proc., o euro zonos vidurkis buvo 73,5 proc. Vadinasi, Lietuvoje bedarbio finansinė motyvacija pradėti dirbti buvo vidutiniškai 13,4 proc. mažesnė nei vidutinio europiečio bedarbio.

Lietuvoje mažėja nedarbas ir auga laisvų darbo vietų skaičius. Tad įmonės susiduria su darbuotojų stoka, ypatingai regionuose sunku rasti reikalingų specialistų. Tačiau ilgalaikių

bedarbių skaičius vis dar yra nemažas. Tai signalizuoja ne tik apie darbo rinkos neatitikimą augančios ekonomikos poreikiams, inercija bei negebėjimą persikvalifikuoti, bet ir apie darbuotojų motyvacijos dirbti trūkumą.

Nedarbo išmokų dydis bei mokėjimo trukmė lemia nedarbo spąstus. Įvairios lengvatos, nors ir neįskaičiuojamos į nedarbo spąstus, netiesiogiai mažina motyvaciją grįžti į darbo rinką. Taip pat nedarbo spąstams įtaką daro mokesčių našta, sumažinanti „į rankas“ gaunamą atlyginimą.

Esant dideliems nedarbo spąstams, taigi ir žemai žmonių motyvacijai įsidarbinti, įsitraukimas į šešėlį tampa bene lengviausia priemone padidinti pajamas ir prisidurti prie gaunamų socialinių išmokų. Net ir pasibaigus išmokų mokėjimo laikui, žmogus gali likti šešėlyje dėl inercijos, nenoro mokėti mokesčius, prarasti įvairias lengvatas ir pan.

Politikos priemonių kryptys, siekiant sumažinti nedarbo spąstus

- Didinti NPD bei susieti jį su MMA. Didinant NPD, didėja mažiausią darbo užmokestį uždirbančių žmonių motyvacija dirbti. Žmogui tai reikštų galimybes visavertiškai dalyvauti ekonominiame gyvenime, dalyvauti darbo rinkoje ir judėti aukštesnių pajamų link, o biudžeto netekimai dėl mažesnių GPM įplaukų būtų su kaupu atsvėrti „sutaupyty“ išmokų, kurias gauna bedarbiai. O susiejus NPD su MMA būtų užtikrinta, kad keliant MMA, NPD nenuvertėtų.
- Trumpinti nedarbo išmokos mokėjimą ir sudaryti sąlygas kontrakto pasirašymo premijai, išmokant likusią dalį išmokos iš karto po įsidarbinimo. Darbo kontrakto pasirašymo premijos pritaikymas padėtų spręsti ilgalaikių bedarbių problemą. Žmonės būtų motyvuojami ne laukti kasmėnesinių valstybės mokamų išmokų, o kuo greičiau įsidarbinti;
- Kurti lankstesnes darbo formas ir sąlygas, kurios leistų žmonėms prisidurti legaliai. Taip padidėtų darbuotojų mobilumas, jiems būtų lengviau išsirinkti jų įgūdžius ir interesus atitinkantį darbą;
- Naikinti socialinių draudimo įmokų „grindis“. Darbuotojams taip būtų lengviau įsidarbinti nepilnam darbo krūviui.